

Prof. dr MILO MARKOVIĆ, Ekonomski fakultet, Titograd

RIKARDOVO UČENJE O RASPODJELI I MARKSOVA KRITIKA

Rikardo je smatrao da je njegov prethodnik Smit riješio problem proizvodnje i bogatstva uopšte. Zato on tom problemu nije poklanjao pažnje. Glavni problem političke ekonomije, po Rikardu, je *raspodjela*. U Predgovoru svojih »Načela« on kaže: »Proizvodi zemlje, sve ono što se dobija sa njene površine, sjedinjenom primjenom rada, oruđa i kapitala, dijeli se između tri klase zajednice, naime: vlasnika zemlje, vlasnika glavnice ili kapitala koji je potreban za njenu obradu i radnika čijom se djelatnošću ona obrađuje«. I dalje: »Određiti zakone koji upravljaju tom podjelom glavni je problem političke ekonomije«¹.

Problem raspodjele Rikardo usko povezuje sa svojim učenjem o teoriji radne vrijednosti, jer »dohoci predstavljaju samo djelove te vrijednosti«. Kao veliki mislilac, on je vidio bitna obilježja proizvodnje i njenu povezanost s raspodjelom. Velika Rikardova zasluga sastoji se u tome što je kod njega »analiza raspodjele samo produženje analize proizvodnje u oblasti raspodjele«. Govoreći kasnije o ovom problemu, Marks prethodno kaže da je Rikardo pošao od činjenice da je raspodjela samo jedan momenat proizvodnje, da bi nakon toga konstatovao: »Rikardo, kome je bilo stalo do toga da modernu proizvodnju shvati u njenoj društvenoj strukturi, i koji je *par excellence* ekonomista proizvodnje, upravo zbog toga *ne* proglašava proizvodnju, već raspodjelu glavnom temom moderne ekonomije«².

RIKARDO O RENTI

Iz niza problema koje je Rikardo razmatrao može se zaključiti da je Maltusa smatrao tvorcem teorije rente. Međutim, kao najvjerojatniji tvorac ove teorije uzima se Džems Anderson (engleski eko-

¹ Rikardo, „Načela političke ekonomije“, strana 3.

² K. Marks, „Prilog kritici političke ekonomije“, Kultura — Beograd 1969. str. 223.

nomista koji je živio od 1739. do 1808.). On je, po Marks, jedan od najistaknutijih Rikardovih prethodnika po ovoj problematici. Rikardo, kaže Marks, nije pronalazač teorije rente, Vest i Maltus štampali su svoje spise o tome prije njega. (Vest Eduard, West Edward, 1782. — 1828.) engleski ekonomist, poznat po svom radu »Rasprava o primjeni kapitala na zemlju«. Za ovaj rad Marks je rekao »da čini epohu u istoriji političke ekonomije«. Ali, izvor je Anderson. Ono što Rikarda karakteriše po ovom pitanju jeste veza njegovog — učenja o renti s teorijom radne vrijednosti.

Rikarda nije posebno interesovalo porijeklo viška vrijednosti. Ali, kao ideologa industrijske buržoazije, razumljivo je, da ga je moralo interesovati porijeklo rente, pa tom problemu poklanja posebnu pažnju. Objasnjavanju rente Rikardo je prišao, polazeći od stanja, kako kaže Marks, kada su cijene pšenice stalno rasle i kada je usljed opadajuće plodnosti poljoprivrede dolazilo do poskupljenja proizvoda. Dalja pretpostavka od koje je polazio Rikardo bila je u tome da će uvođenje žitnih zakona dovesti do pada cijena i da će se morati obrađivati manje plodna zemljišta, što će morati povećati i cijenu poljoprivrednih proizvoda i povećati rentu.

Ono na čemu je Marks zamjerio i Andersonu i Rikardu sastoji se u tome što su polazili od pretpostavke:

— da ne postoji zemljišna svojina kao prepreka za plasman kapitala;

— da se ide od bolje zemlje ka lošijoj (što je kod Rikarda imalo apsolutno značenje);

— da uvijek ima kapitala koji bi se mogao angažovati u poljoprivredi.

Prije nego što je dao definiciju rente, Rikardo je svoje izlaganje o renti počeo sljedećim riječima: »Međutim, nam preostaje da razmotrimo da li će prisvajanje zemlje i pored toga stvorena renta prouzrokovati neku promjenu relativne vrijednosti robe, nezavisno od količine rada potrebnog za njihovu proizvodnju«³. Nakon toga on kaže: »Renta je onaj dio proizvoda zemlje koji se plaća vlasnicima za iskorišćavanje početnih i neiskorišćenih snaga tla«⁴. Prema Rikardu, renta se često miješa s kamatama i profitom, pa se u »narodnom govoru« pod rentom podrazumijeva sve ono što zakupac plaća vlasniku zemlje. Od dva zemljišta »jednake veličine i jednake prirode plodnosti« veću rentu će davati ono zemljište koje ima privredne zgrade i na kojemu su obavljani melioracioni radovi. Iz Rikardove analize se da zaključiti da rente neće biti ako ima dovoljno plodne zemlje i ako je svu ne treba obrađivati. Ovakvu svoju postavku on objašnjava time što na bazi zakona ponude i tražnje ne treba plaćati nikakvu rentu za takvo zemljište, koje je dar prirode kao što su voda i vazduh.

³ D. Rikardo, citirano djelo str. 31.

⁴ D. Rikardo, isto.

Naredni zaključak do kojega Rikardo dolazi glasi: »Kad bi svako zemljište imalo ista svojstva, i kada bi zemljišta bila neograničena po količini i svestrana po kakvoći, ne bi se mogla tražiti naplata za njihovo iskorišćavanje, osim u slučaju, kad bi imala posebne prednosti, po položaju«⁵.

To znači, da se renta dobija iz tih razloga što nema zemlje dobrog kvaliteta u neograničenim količinama, pa porast stanovništva nagoni ljude da obrađuju zemljište i lošijeg kvaliteta i nepovoljnijeg položaja. Kada se zbog napretka društva počne obrađivati drugorazredno zemljište, kaže Rikardo, onda prvorazredno zemljište daje rentu, a njen iznos će zavistiti od razlike u kvalitetu između ta dva zemljišta. Ako potrebe društva diktiraju nužnost obrađivanja i trećerazrednih zemljišta onda će drugorazredna zemljišta davati rentu. Rikardo dalje ukazuje na to da će se najprije obrađivati najplodnija i najpovoljnije smještena zemljišta i da će se njihova prometna vrijednost određivati, kao i kod ostalih roba, količinom rada koji je potreban za proizvodnju i dopremu na tržište. Uzimanjem zemljišta lošijeg kvaliteta, razumljivo, dolazi do porasta prometne vrijednosti, usljed toga što se na proizvodnju tih proizvoda utrošilo više rada. Vrijednost žita ravna se prema količini rada uloženom u njegovu proizvodnju. »Žito nije skupo zbog toga što se plaća renta, nego se plaća renta zbog toga što je žito skupo«⁶.

Porast rente je posljedica povećanja bogatstva neke zemlje, i teškoća oko pribavljanja hrane, kaže Rikardo. Bogatstvo može da raste, a renta čak i da opada. »Renta se povećava najbrže, kad se proizvodne snage raspoloživog zemljišta smanjuju. Bogatstvo se povećava najbrže u onim zemljama u kojima je raspoloživo zemljište najplodnije, u kojima je uvoz najmanje ograničen i u kojima se poboljšanjem u poljoprivredi mogu proizvesti mnogostruko uvećati bez ikakvog povećanja srazmjerne količine rada, pa je dosljedno tome porast rente spor«⁷.

Predmet njegovog daljeg istraživanja je odnos cijene i rente. Pošto je ukazao da je visoka cijena žita posljedica, a ne uzrok rente, on kaže: »... regulator cijene žita je ono žito, koje se proizvodi sa najvećom količinom rada...«⁸. Renta ne ulazi ni u najmanjoj mjeri kao satavani dio žita. U poglavlju o profitu on kaže da renta uvijek pogađa potrošača a nikako zakupce. Rikardo je rentu uvijek posmatrao rezultatom djelimičnog monopola. U polemici sa Sejom, koji u produktivne usluge obraja zemlju, kapital i rad, Rikardo uključuje samo rad i kapital. Po njemu, zemljište ne daje produktivne usluge. On smatra da proizvodi sa zemljišta ne bi bili jeftiniji i kad bi se vlasnici zemlje odrekli čitave rente. Rikardo kritikuje one Smitove stavove o renti gdje je on uključivao u cijenu zemljišnih proizvoda i

⁵ Rikardo, citirano djelo, str. 32.

⁶ D. Rikardo, cit. djelo, str. 34.

⁷ D. Rikardo, cit. djelo, str. 37 i 38.

⁸ D. Rikardo, cit. djelo, str. 38.

to što Smit nije pravio razliku između niske vrijednosti novca i visoke vrijednosti žita, što samo koristi vlasniku zemlje.

Ranije navedenu misao da renta uvijek pogada potrošača, a nikada zakupnika Rikardo dalje razrađuje i kaže da je interes vlasnika zemlje uvijek suprotan interesima potrošača i fabrikanta. Dok je za potrošača poželjno da žito bude jeftinije, dotle je za vlasnika zemlje daleko interesantnije da se povećaju njegovi troškovi proizvodnje. Visokom cijenom žita pogođen je fabrikant, jer ona dovodi do visoke najamnine, što dovodi do pada profita. Tako od povećanja cijene žita trpe svi sem vlasnika zemlje.

Rikardo je analizirao neke Maltusove stavove vezane za rentu. Po Rikardu, Maltus je smatrao da renta raste i opada srazmjerno sa relativnim prednostima što ih daje plodnost ili položaj zemljišta koje se obrađuje. Glavna Maltusova zabluda, po Rikardu, sastoji se u tome što je on smatrao da renta znači čistu dobit i novo stvaranje bogatstva. Ovdje je Rikardo blizak Sismondijevim stavovima, po kojima je renta samo nominalna vrijednost, a ne nikako dodatak narodnom bogatstvu.

Zemlja koja raspolaze sa manjom plodnošću, kaže Rikardo, nikada ne može dobiti rentu; zemlja umjerene plodnosti može davati umjerenu rentu s porastom stanovništva; zemlja visoke plodnosti daje visoku rentu. »Renta može biti niža u zemlji, gdje je zemljište izvanredno plodno, nego u zemlji gdje ono odbacuje umjereni prinos, jer ona stoji u srazmjeri prema relativnoj više nego apsolutnoj plodnosti — prema vrijednosti proizvoda, a ne prema njegovom obimu.«⁹

Osnovni zaključci koji proizilaze iz Rikardovog učenja o renti su sljedeći:

- renta je rezultat relativne plodnosti zemljišta, ona se dobija zato što priroda nije bila svuda podjednako darežljiva;
- zbog toga se moraju obrađivati i lošija zemljišta, na koja se mora ulagati više rada;
- regulatorska cijena je ona na najgorim parcelama.

Iako njegova teorija rente pretpostavlja čiste kapitalističke odnose, iako ju je on obradio s pozicija teorije radne vrijednosti, on nije uspio da otkrije specifičnost rente kao kategorije svojstvene kapitalističkom načinu proizvodnje. I ovaj problem, kao i neki drugi promakao je velikom naučniku, jer on zakone svojstvene kapitalizmu, kao društveno-ekonomskom sistemu, razmatra kao prirodne zakone.

Jedan od nedostataka Rikardove teorije rente ogleda se u tome što je on govorio da su se prvobitno iskorišćavala najbolja zemljišta a kad ona nijesu bila dovoljna onda se prelazilo na ona manje plodnosti. U vezi s prednjim, Marks kaže da je važno to što kvalitetnijeg zemljišta nema dovoljno, pa se moraju iskorišćavati i ona lošijeg kvaliteta. Drugi nedostatak Rikardovog učenja o renti ogleda se u tome što je on rentu povezao s famoznim zakonom »opadajuće plod-

⁹ Rikardo, cit. djelo, str. 236.

nosti tla«. Obračunavajući se sa ruskim »kritičarima« Marksa, Lenjin je dao najbolju kritiku tog zakona¹⁰. To znači, da je jedan od predušlova za dodajno ulaganje kapitala u zemlju primjena novih mašina, novih sistema u ratarstvu, stočarstvu, itd. Kad je riječ o dodajnom kapitalu na izuzetno malim parcelama, Lenjin kaže da je to moguće i bez promjene tehnike. U takvom slučaju »do izvjesne mjere« moguća je primjena »Zakona opadajuće plodnosti tla«. No, kad je riječ o gore navedenom, »Zakon« gubi svaku univerzalnost i postaje u tolikoj mjeri relativan da gubi sva obilježja zakona.

Za prvu Rikardovu definiciju rente Marks je rekao da je loša. Jer zemlja, kaže Marks, nema ni »nerazorljivih«, ni »prvobitnih« snaga, nego je proizvod prirodno — istorijskog procesa. Razrađujući dalje — Rikardove stavove, Marks kaže da se pod »prvobitnom« snagom zemlje podrazumijeva ona snaga koju zemlja ima nezavisno od dejstva ljudske djelatnosti. No, i pored toga, ostaje tačno to da se renta plaća za »korišćenje« prirodnih stvari. U nekim svojim stavovima, kaže Marks, Rikardo je polazio od čudnovate logike. On, kao da nije pravio razliku između rente koja se plaća vlasniku zemlje za korišćenje »prvobitnih i nerazorljivih snaga zemlje« i profita koji se plaća na kapital utrošen u *poboljšanje* zemlje. To je ipak renta, ali ne u onom smislu kako ju je Rikardo definisao.

U kritici Rikardovih stavova privlači pažnju naredna Marksova misao: »Renta je cijena koja se plaća posjedniku prirodnih snaga ili čistih prirodnih proizvoda za pravo da se te snage koriste ili ti proizvodi (radom) prisvoje. To je stvarno oblik u kome se svaka renta prvobitno *javlja*«¹¹. Nakon toga Marks postavlja pitanje kako mogu imati *cijenu* stvari koje nemaju *vrijednost*, i kako je to nespojivo s radnom teorijom vrijednosti. Tako Rikardo nije bio u stanju da da odgovor zašto se vrši plaćanje za »nešto« zašto nije utrošen nikakav rad (korišćenje »snaga« zemlje ili »prirodnih proizvoda« zemlje). I tako je Rikardo: »... da bi zaobišao jednu teškoću — oborio cijelu svoju teoriju. Izgleda da je tu Smit bio mnogo dalekovidniji«¹².

¹⁰ Analizirajući stavove jednog od Marksovih „kritičara“ — Bulgakova, Lenjin prvo postavlja pitanje na što se svodi „očevidnost“ famoznog „Zakona“ opadajuće plodnosti tla. Iz toga on odmah daje odgovor: „Ta se očevidnost svodi na ovo: ako bi sukcesivna ulaganja rada i kapitala u zemlju davala ne manju već jednaku količinu proizvoda, onda ne bi uopšte bilo potrebno uvećavati oranice, onda bi se dodatna količina žita mogla proizvoditi na ranijoj površini zemlje, ma kako bila mala ta površina zemlje, onda bi se „poljoprivreda cijele zemaljske kugle mogla smjestiti na jednoj desjetini“ (1,09 h). To je uobičajeni (i jedini) argumenat u korist „univerzalnog“ zakona. I najmanje razmišljanje pokazaće svakome da ovaj argumenat predstavlja najbesadržaj-niju apstrakciju, koja ostavlja po strani ono što je najglavnije: nivo tehnike, stanje proizvodnih snaga. Jer sam pojam: „dodatna (ili sukcesivna) ulaganja rada i kapitala“ *pretpostavlja* promjenu načina proizvodnje, preobražaj tehnike“. — V. I. Lenjin, Izabrana djela, Kultura Beograd, 1960, knj. VI str. 31.

¹¹ Karl Marks, Djela, Tom 25. Prosveta Beograd, 1972, str. 197.

¹² Karl Marks, cit. djelo, str. 198.

Na kraju Marks postavlja još jedno pitanje: »Ali u čemu ti nezgrapni Rikardovi manevri, čemu to grčevito hvatanje za objašnjenje rente, polazeći od toga da je ona plaćanje za korišćenje »prvobitnih« i »nerazorljivih snaga zemlje«? Rikardo svakako želi, primjećuje Marks, da razlikuje, odnosno specifikuje pravu poljoprivrednu rentu i da ujedno »utre put« diferencijalnoj renti.

Povezujući Rikardovu teoriju rente s cijenom koštanja, Marks kaže da se tek tada prelazi na stvar. Da bi se taj problem razmotrio u »čistom vidu«, treba zanemariti diferencijalnu rentu, koja jedino kod njega i postoji. Rikardo ni ovdje nije sasvim jasan, a naročito ne, kad se radi o diferencijalnoj renti II. Poslije svega toga se postavlja pitanje da li postoji apsolutna renta. Po njemu, ta renta proizilazi otuda što je kapital uložen u poljoprivredu umjesto u manufakturu. I dalje, ta renta je potpuno nezavisna od diferencijalne rente ili ekstra profita koji donosi onaj kapital koji je uložen u zemljište boljeg kvaliteta. Na ovo pitanje, kaže Marks Rikardo je dao negativan odgovor. Zašto? Zato što je pošao od pogrešne pretpostavke, po kojoj su vrijednost i cijene robe identične. Zaključak koji Rikardo pravi glasi: *nema apsolutne rente*; moguća je samo diferencijalna renta; i na kraju — vrijednost poljoprivrednih proizvoda proizvedenih na najlošijoj zemlji jednaka je s cijenom koštanja. »Kapital uložen u najlošijoj zemlji je kapital koji se razlikuje od kapitala uloženog u manufakturi samo načinom ulaganja; to je posebna vrsta ulaganja. *Diferencijalna renta* — a to je jedina renta na boljoj zemlji — nije ništa drugo do ekstra profit koji usljed jedne *identične tržišne vrijednosti u svakoj oblasti proizvodnje* donose kapitali koji rade pod uslovima boljim od prosječnih uslova, i koji se fiksiraju samo u poljoprivredi zbog njene *prirodne osnove*, osim toga, zbog predstavnika te prirodne osnove, *zemljovlasnika*, teku umjesto u džep kapitaliste u džep zemljovlasnika«.¹³ (Sve misli podvukao K. Marks)

Pošto je Rikardo diferencijalnu rentu objasnio »iz apsolutnog smanjenja proizvodnosti poljoprivrede, koje ona uopšte ne pretpostavlja«, on je pristupio objašnjenju apsolutne rente. On je poriče polazeći od pretpostavke, po kojoj je organski sastav kapitala u poljoprivredi i industriji jednak, i što je poricao niži stepen u razvoju proizvodnih snaga rada u poljoprivredi u odnosu na industriju. Time je Rikardo, prema Marksovim riječima, upao u dvostruku istorijsku grešku. »S jedne strane, *apsolutno izjednačuje* proizvodnost rada u poljoprivredi i industriji, dakle poriče jednu čisto *istorijsku* razliku u njenom datom razvojnom stepenu; s druge strane pretpostavlja *apsolutno smanjenje proizvodnosti poljoprivrede* i čini ga njenim zakonom razvitka. Jedno čini da bi *cijene koštanja* na najlošijoj zemlji izjednačio s *vrijednošću*; drugo, da bi objasnio razlike između *cijene koštanja* boljih vrsta zemlje i njihove *vrijednosti*. Cijela zabluda počinje ovdje iz brkanja *cijene koštanja i vrijednosti*«¹⁴.

¹³ K. Marks, cit. djelo str. 193.

¹⁴ K. Marks, cit. djelo str. 194.

U vezi s Rikardovim stavovima da je renta onaj dio proizvoda zemlje koja se plaća zemljoposjedniku za korišćenje »prvobitnih« i »nerazorljivih« snaga tla, Marks kaže da zemlja nema ni jednih ni drugih, pošto ona nije ništa »prvobitno«, nego, kako smo već rekli, proizvod prirodno-istorijskog procesa. Inače, ostaje tačno to da se renta plaća za »korišćenje« prirodnih stvari, potpuno apstrahujući da li se to korišćenje odnosi na »prvobitne snage tla, ili na snagu vodoпада, ili na zemlju za građenje, ili na blaga sadržana u vodi ili u utrobi zemlje« — završava Marks.

RIKARDO O NAJAMNINI

Kao i njegov prethodnik Smit, Rikardo posmatra rad kao i svaku drugu robu. Rad ima svoju prirodnu i tržišnu cijenu. Prirodna cijena, po Rikardu, je ona cijena koja je potrebna da se radnici i njihovo potomstvo održe. Analizirajući prednju Rikardovu konstataciju, Marks kaže: »*prirodna cijena* nije ništa drugo do novčani izraz vrijednosti«. Sposobnost radnika da održi sebe i svoju porodicu ne zavisi od količine novca koju radnik dobija kao najamninu, već od količine životnih namirnica koje se mogu kupiti za taj novac. Otuda i prirodna cijena rada zavisi od cijene životnih namirnica i ostalih udobnosti potrebnih radniku i njegovoj porodici. Prirodna cijena rada, po Rikardu, ima uvijek tendenciju da raste.

Tržišna cijena, kaže Rikardo, je ona cijena koja je stvarno plaćena za njega, na bazi prirodnog djelovanja ponude i tražnje. »... rad je skup kad je rijedak, a jeftin kad ga ima obilno. No, koliko god tržišna cijena može odstupati od njegove prirodne cijene, ona ipak kao i kod robe, ima tendenciju da se njoj prilagodi«¹⁵. Kad je tržišna cijena rada iznad prirodne, onda je stanje radnika povoljno i srećno, jer oni tada raspolažu većom količinom životnih namirnica. Kada je tržišna cijena ispod prirodne, stanje radnika je bijedno, i onda ih siromaštvo lišava i onoga što im je najnužnije za održavanje života.

Istražujući ovu oblast Rikardo je došao do zaključka: ako se broj radnika povećava zbog visokih najamnina, to će ponovo dovesti do pada najamnine na prirodnu cijenu, a ponekad i ispod nje; i u drugom slučaju kad siromaštvo smanji broj radnika i stanovništva uopšte onda će tržišna cijena da poraste do prirodne cijene, što će dovesti do ponovnog porasta najamnine.

Kad je riječ o Rikardovom učenju o najamnini mora se obavezno podvući činjenica da on nije pravio razliku između rada i radne snage. Izlaz iz tog stanja dao je Marks otkrićem da se ne prodaje rad nego radna snaga. U »Teorijama o višku vrijednosti«, Marks ukazuje na to da Rikardo brka rad i radnu snagu. »Da bi odredio višak vrijednosti, Rikardo, kao i fiziokrati, Adam Smit itd. mora prije svega odrediti

¹⁵ D. Rikardo, citirano djelo str. 47

vrijednost radne snage, ili kako on to kaže, povodeći se za Adamom Smitom i njegovih prethodnicima, *vrijednost rada*«¹⁶. (Misli podvukao K. Marks). Kako nam je poznato, Rikardo ne govori o vrijednosti radne snage nego o vrijednosti rada. Interpretirajući neke Rikardove stavove. Marks prethodno kaže, da se *vrijednost rada* određuje životnim sredstvima potrebnim za održavanje radnika i njegove porodice. Ali, po kom zakonu je vrijednost rada tako određena, Rikardo nije dao odgovor. Jedino govori o zakonu ponude i tražnje koji svodi prosječnu cijenu rada na životna sredstva potrebna za radnikovo izdržavanje. Nakon toga, Marks kaže: »Umjesto o *radu*, trebalo je da govori o *radnoj snazi*. Ali time bi se i kapital predstavio kao predmet i uslov rada, koji kao osamostaljena sila istupa prema radniku. I kapital bi se istog časa predstavio kao *određeni društveni odnos*. A ovako ga Rikardo razlikuje samo kao akumulisani rad od nepotrebnog rada«¹⁷.

Marks ne samo što je kritikovao Rikardovo brkanje rada i radne snage nego daje ozbiljnu primjedbu i na njegovo određivanje vrijednosti rada. Tako je, Rikardo, prema Marksu, napravio dvostruku grješku. Prvo, nije razumio uzroke Smitove zablude. Drugo, što bez ikakve veze sa zakonom robne vrijednosti: »... određuje *vrijednost rada* ne količinom rada koja se troši na *proizvodnju radne snage*, nego količinom rada koja se troši na proizvodnju radniku pripadajuće najamnine, dakle, u stvari, vrijednost rada određena je i vrijednošću zlata koja se za nju plaća«¹⁸.

Analizirajući dalje problem najamnine i dovodeći ga u vezu s problemom rente, Rikardo zaključuje da nominalna najamnina raste, a realna ostaje na istom nivou. Prema tome će stanje radnika, uopšte uzevši, da slabi, a stanje vlasnika zemlje da se poboljšava.

Rikardovi stavovi o najamnini na određeni način povezani su sa njegovim stavovima o stanovništvu. Njegov takozvani prirodni automatizam, posredstvom kojega se vrši prilagođavanje tržišne cijene rada njegovoj prirodnoj cijeni »preko porasta odnosno pada stanovništva«, Marks nije prihvatio, jer su periodi u kojima se govori o padu ili porastu najamnine vremenski daleko kraći nego odgovarajući periodi kada je riječ o stanovništvu. Jer Marks kretanje najamnine ne objašnjava kretanjem stanovništva nego opštim zakonom kapitalističke akumulacije.

Rikardu je jasno da realna najamnina nije fiksna kategorija, nego se mijenja od slučaja do slučaja. Ona će biti različita u različitim zemljama, a takođe i različita u jednoj istoj zemlji u dva perioda. Po njegovom shvatanju, najamnina je podložna padu, uglavnom iz dva razloga: prvo, zbog ponude i tražnje za radnicima, i drugo, zbog cijene roba na koje se najamnina troši.

Razmatrajući Rikardove stavove o odnosu na najamninu, buržoaski ekonomisti su smatrali da je on »zagustio« jer je suviše mrač-

¹⁶ K. Marks, Djela, tom 25. Prosveta, Beograd, 1972, str. 319.

¹⁷ K. Marks, cit. djelo str. 320.

¹⁸ K. Marks, cit. djelo str. 322.

no prikazao kapitalistički poredak, i time tobože izvrnuo stvarnost. No, on ni ovdje nije doveo stvar do kraja. Rikardo ne govori o najamnini kao kategoriji koja reljefno prikazuje kapitalističke odnose, jer je njegov zakon najamnine prirodni zakon. On, takođe, nije bio u stanju da dokaže da se kretanje najamnine određuje sveopštim zakonom kapitalističke akumulacije, niti pak, da je najamnina kategorija koja uporedo sa viškom vrijednosti najbolje ističe suštinu kapitalističkih društvenih odnosa.

RIKARDO O PROFITU

Kao što je poznato, Smit je razrađivao dvije varijante profita. Rikardo razvija onu varijantu koju je Smit objašnjavao na bazi teorije radne vrijednosti. Iako ni u ovom pitanju nije dao definitivna naučna rješenja, ipak je naučnu misao pokrenuo naprijed i najviše se približio Marksovim stavovima.

Rikarda, prije svega, interesuje kvantitativna strana problema, veličina profita, promjene u profitnoj stopi i izmjene kamate koje otuda proističu. Cijena vrijednosti robe dijeli se na dva dijela, i to na profit od kapitala i najamninu za rad. Ove dvije kategorije su međusobno komplementarne. Tako će profit biti veliki ili mali zavisno od toga da li najamnina pada ili raste. Pošto je ukazao na to da je profit ostatak nakon isplate vlasnika zemlje i radnika, Rikardo kaže da najamnina ne može nikada toliko porasti da za profit ne ostane ništa. Koliko god kapital bio obiman, drugog dovoljnog razloga za pad profita nema, osim porasta najamnine. Usljed porasta najamnine (zbog porasta cijena životnih namirnica), po Rikardu, prirodno je očekivati pad profita, a to dalje dovodi do pada akumulacije.

Po Rikardu, najveći dio vrijednosti ide na rentu, a od onog dijela poslije isplaćivanja rente, najveći dio ide proizvođačima. Prema ovom posljednjem dijelu se ravna profit. Kapitalisti su u znatno nepovoljnijem položaju od radnika, jer ih ima neuporedivo manje, pa će otuda i dio vrijednosti koji ide na profit biti znatno manji. Stanje se, kako naglašava Rikardo, pogoršava kad je riječ o smanjenju profitne stope, ako se radi o državi u kojoj je loš kvalitet zemljišta i u kojoj je zabranjen uvoz hrane. Posljednji zaključak do kojega on dolazi glasi: porast najamnine ne podiže cijene robi, već neizbježno snižava profit.

Za Rikarda je, u odnosu na njegove prethodnike, profit osnovni oblik viška vrijednosti. U »Teorijama o višku vrijednosti«, Marks sasvim decidirano kaže da Rikardo nigdje ne razmatra odvojeno višak vrijednosti od njegovih posebnih oblika profita, kamate i rente. Njegova greška, po Marksu, proističe iz netačnih razmatranja organskog sastava kapitala. Ne razmatrajući razlike u organskom sastavu kapitala u proizvodnji, nego onako kako proizilaze iz prometnog pro-

cesa, kaže Marks, Rikardo je pobrkao vrijednost i cijenu koštanja, dao neke pogrešne stavove vezane za rentu i pogrešno ukazao na uzroke padanja i porasta profitne stope. »Profiti i višak vrijednosti identični su samo ukoliko je predujmljeni kapital identičan sa kapitalom neposredno izdatim za najamninu«. I dalje: »U svojim razmatranjima o profitu i najamnini Rikardo apstrahuje i postojani dio kapitala, koji se ne troši na najamninu. Dakle, *ukoliko* on razmatra *višak vrijednosti a ne profit*, pa se zato može govoriti o jednoj teoriji viška vrijednosti. Ali, s druge strane, Rikardo vjeruje da govori o profitu kao takvom, i doista svuda se pojavljuju gledišta koja polaze od pretpostavke profita, a ne viška vrijednosti. Gdje zakone viška vrijednosti tačno izlaže, on ih iskrivljuje time što ih prikazuje neposredno kao zakone profita, s druge strane, on želi da neposredno izloži zakone profita, bez međučlanova, kao zakone viška vrijednosti«. ¹⁹

Analizirajući dalje Rikardove stavove Marks kaže da nikakva teorija profita nije moguća bez saznanja viška vrijednosti. Po Marksu, Rikardo čitav kapital razmatra kao promjenljivi, dok postojani kapital *apstrahuje*, iako ga pominje kao predujam. U narednoj misli Marks se jasno diferencira od Rikarda, koji polazi od toga da su profiti »srazmjerni kapitalu«, a ne količini rada koji je upotrebljen. Za razliku od njega, Marks ukazuje na činjenicu da višak vrijednosti ne zavisi od veličine predujmljenog kapitala uopšte, nego od veličine promjenljivog kapitala, koji Marks izjednačava sa količinom upotrebljenog rada.

Rikardo gubi iz vida uzroke koji mogu dovesti do padanja i porasta profitne stope, ako je višak vrijednosti dat. On je polazio od stope viška vrijednosti, zapostavljajući pri tom masu viška vrijednosti i broj eksploatisanih radnika. Kritikujući nedosljednost Smita i Rikarda, Marks objašnjava kategoriju najamnog rada kao robe, kad ne važi zakon vrijednosti. S pojavom kapitalističkog načina proizvodnje naglašava Marks, vrijednost se robe ne određuje radom koji roba sadrži, nego živim radom kojim ona komanduje. Nakon toga Marks postavlja pitanje: »Čime se razlikuje roba — rad od ostalih roba?« I odmah iza toga daje odgovor: »Prva je *živi rad*, druga *opredmećeni rad*. To su, dakle, samo dva različita oblika rada. Pošto je razlika samo formalna, zašto zakon koji važi za jedan oblik ne važi i za drugi oblik? Rikardo ne odgovara na to pitanje, on ga čak i ne postavlja«. ²⁰ Rikardo nije shvatio razliku između robe i kapitala, odnosno nije shvatio suštinsku razliku kad se vrši razmjena robe za robu i razmjene kapitala za robu, što znači da nije shvatio jednu od bitnih karakteristika društvenih odnosa u kapitalizmu.

Upoređujući nešto kasnije Rikardove stavove vezane za najamninu i višak vrijednosti, Marks kaže da je Rikardo tačno odredio prosječnu najamninu, odnosno vrijednost rada, iako je na tom putu

¹⁹ K. Marks, Djela, Prosveta Beograd, 1972, knj. 25, str. 298.

²⁰ K. Marks, cit. djelo, str. 318.

imao teškoću, jer je brkao rad i radnu snagu. Tako je on najamninu odredio količinom rada koja je opredmećena u tim sredstvima. »*Poriijeklo viška vrijednosti* postaje nejasno, i zbog toga Rikardu njegovi sljedbenici prigovaraju da on nije shvatio prirodu viška vrijednosti, da je nije razvio. Tako je, po Marksu, kod Rikarda ostala neshvaćena i proizvodnost kapitala, *prinuda na višak rada*, s jedne strane u smislu apsolutnog viška rada, a zatim — njegov unutrašnji nagon za skraćanjem potrebnog radnog vremena; jednom riječju, ne izlaže se *istorijsko opravdanje kapitala*«. ²¹ O tome da je brkao višak vrijednosti i profit govori i naredna misao od koje je on polazio: »Vrijednost rada je manja od vrijednosti proizvoda«. A to dalje znači da je vrijednost proizvoda veća od najamnine. Tako dolazimo do onoga što nas interesuje, kaže Marks: »Suvišak vrijednosti proizvoda *nad* vrijednošću najamnine ravan je višku vrijednosti«. ²² No Rikardo, po Marksu, identifikuje profit s viškom vrijednosti i shvata, kao što smo rekli da je vrijednost proizvoda veća od vrijednosti rada, ali kako to nastaje za njega je nejasno. Slične stavove Rikardo je imao i kod posmatranja radnog dana. Veličinu ukupnog radnog dana uzimao je kao stalnu. Apsolutni i relativni višak vrijednosti se uvijek podudaraju.

Kritikujući Rikarda Marks je dokazao da se zakon vrijednosti, uz pretpostavku datog radnog dana, ne podudara neposredno sa zakonom profita. Iz toga proizilazi da Rikardo »pogrješno identifikuje višak vrijednosti i profit«.

Prema Marksu, oni su identični, samo ukoliko se ukupan kapital sastoji iz promjenljivog kapitala. Otuda ono što Rikardo naziva profitom i nije ništa drugo do višak vrijednosti. Zašto Rikardo ovu razliku nije napravio — proističe otuda što on: »... ovdje — ondje pada u vulgarno shvatanje da je profit puki dodatak na vrijednost robe...«. ²³

U »Kapitalu«, Marks kaže da Rikardo ne brine o porijeklu viška vrijednosti, jer je to za njega nešto što je svojstveno kapitalističkom načinu proizvodnje. U ovom dijelu Rikardovog učenja poseban značaj ima produktivnost rada, jer od toga da li je produktivnost rada manja ili veća zavisi veličina najamnine, odnosno vrijednost životnih namirnica, a u konačnom smislu i veličina profita. A kako je poznato, ova veličina je njega posebno interesovala kao ideologa industrijske buržoazije. Kako smo već napomenuli, on govori o tendenciji pada profita, a u vezi s tim i o »mračnim perspektivama kapitalizma«. Kako je profit jedina pobuda za akumulaciju kapitala, to njegov pad dovodi do stagnacije proizvodnih snaga. Ovdje se Rikardo našao pred nerješivim problemom. Naime, on je ukazao na to da profit ima tendenciju da pada što je i pravilno u odnosu na pro-

²¹ K. Marks, cit. djelo str. 324.

²² K. Marks, isto.

²³ K. Marks, cit. djelo str. 342.

fitnu stopu, jer ona, kako znamo, po Marksu, s razvitkom proizvodnih snaga ima tendenciju da pada, ali masa profita ne pada.

I pored toga što Rikardo posebno ne ističe eksploataciju radničke klase, iako nije jasno ukazao na to da je profit pljačka radničke klase od strane kapitaliste, kako je to govorio Smit u jednoj varijanti učenja o profitu, ipak se iz njegovih misli može izvući zaključak da je profit rezultat radnikovog rada. Kao glavni razlog zbog čega on nije i ovaj problem doveo do kraja jeste to, kako smo već napomenuli, što nije pravio razliku između rada i radne snage.

Prof. Dr. MILO MARKOVIĆ, Faculty of Economics, Titograd

RICARDO'S TEACHING OF DISTRIBUTION AND MARX'S CRITICISM

Summary

Ricardo has dealt with distribution as distinguished from Smith, who concerned himself with a broader range of problems: production or the wealth of nations. Ricardo's teaching of distribution is closely connected to his theory of labour value as „incomes represent only parts of this value“.

Having pointed to these general characteristics of Ricardo's teaching, the author analyzes Ricardo's attitudes towards the wage, the profit and rent, indicating thereby the vital elements of Marx's criticism of Ricardo's teaching of distribution, those of Marx's theory of labour-value and his theory of distribution and particularly Marx's theory of the surplus value.

The author deals likewise with Lenin's attitude towards some elements of Ricardo's theory of distribution, particularly towards the theory of rent and the law of the diminishing fertility of land. The author emphasizes how important Lenin's criticism of this law is. He holds that factors like the level of techniques, the development of forces of production etc. should be considered, too. Namely, the concept of additional (or successive) investments of labour and capital presupposes also a different mode of production, the transformation of techniques, which is one more argument against this law.

From what has been said above it follows that Ricardo's theory of distribution and Marx's criticism of Ricardo's attitudes are very important and up-to-date

Проф. МИЛО МАРКОВИЧ, Экономический факультет, Титоград

УЧЕНИЕ РИКАРДО О РАСПРЕДЕЛЕНИИ И КРИТИКА МАРКСА

Резюме

Автор работы говорит о определении Рикардо на анализ проблемы распределения в отличие от Смита, который занимался более широкой проблематикой: производством и народным богатством. Учение Рикардо о распределении тесно связано с его же теорией трудовой стоимости, т. к. „доходы являются лишь частью этого богатства“.

Указав на общие, вышеупомянутые характеристики учения Рикардо, автор анализирует его взгляд на наемную плату, профит и ренту говоря при этом о существенных элементах Марксовой критики учения о распределении Рикардо и теории Маркса о трудовой стоимости и теории распределения, в частности о теории Маркса о прибавочной стоимости.

Наряду с весьма важными элементами теории распределения по Рикардо и Марксовой критики теории последнего, автор указывает и на отношение Ленина к некоторым элементам вышеупомянутой теории распределения, в частности теории ренты и закона уменьшения плодородности почвы. Автор подчеркивает большое значение критики, данной Лениным в связи с этим эконоом, а также и о непобедимости ленинских аргументов данных в критике этого закона, а также авторов, стоящих на стороне последнего как в русской, так и в мировой экономической мысли. Автор также указывает на необходимость учета таких факторов, как например, уровень техники, состояние производственных сил и т. п., т. к. само понятие дополнительный (или постепенный) труд и вложения (дополнительные) капитала, представляют собой также и перемену в способе производства, преобразования техники, что является еще одним из аргументов в пользу несостоятельности этого закона.

Все это, по мнению автора, указывает на актуальную потребность изучения теории распределения Рикардо и критики данной Марксом на воззрения Рикардо на распределение, которая имеет большое актуальное значение, когда дело касается современных экономических проблем.

